

VISOČICA

Idu li krvavi svatovi od Skadra, valja ih ognjem dočekati. A oganj je od praha i olova i premalo ga bješe pod vladičinim krstom. Ono što je dobio iz Beča – neko reče na dar, a neko za mitru svoga strica Vasilija – čuvao je za krajnju potrebu, straža je dan i noć bdila nad tom municijom da je samovoljni ljudi ne bi razgrabili i sasuli jedni drugima u prsa zbog krvne osvete. Sad je došao trenutak da se savijaju fišeci – to će dokoni popovi i kaluđeri uraditi.

Jeza obuze đakona Aleksija od vladičina glasa:

Neka ga, prokleti vjerolomnik, neka diže na nas svoju silu! O njegovoj sreći i duši toliko ljudske krvi koja će se proliti!

Valja baciti za leđa sve međusobice. Bušatlija neće pitati ko je od Crnogoraca kome dužan krv, niti ko je uz vladiku a ko uz guvernadura.

Vladika pozva Radonjića, pruži mu ruku i reče:

Eto nam Turaka u pohode – sad valja da smo jedan uz drugoga i da smo jedno.

Guvernadur prihvati ruku:

Jedno smo, čestiti vladiko. Ako zatreba, opet ću svoj dom zažditi.

Sazvaše na Cetinje glavare od sve Crne Gore i kazaše im da se Bušatlija oprema da na njih udari i da je utvrdio savez sa Francuzima i da su mu francuske lađe već došle u pomoć.

Imao je na umu vladika kako je Mahmut-paša pri

prvom svom pohodu mitom i lažima podvajao Crnogorce i kako mu je njihova nesloga išla naruku i kako su neke nahije pokleknule još prije boja i kako su četiri neglavara bili putovođe pred turskom silom. Razumije ih vladika i stoga ih žali u sebi – htjeli su da turska napast mine neka-ko pored njihovih domova, da se sa što manje dima i krvi isprati vojska agarjanska; ali oni su zaboravili na obraz, zaboravili su da će im turska noga stojati vječno pod grlom ako se u krvi ne okupaju i kam i prag.

I zatraži od svih glavara da se u jedan lanac uhvate, da se stope u jednu stijenu i da tako bude sa cijelim narodom. Ne bude li otpadnika i očajnika, neće se Mahmut-paša ser-bez šetati po crnogorskoj zemlji.

Svi se na tome skupu složiše da upute cijelome narodu poruku, «kako ovđe izgovara»: eto se sila turska sprema da razori domove Crnogoraca i Brđana, da sve odrasle i djecu nasilno podjarmi. Da bi se odbranili životi i obraz i zemlja, mora se ići ovim stopama:

izdaje nema i neće je biti, jer «drug drugu, pleme ple-menu i nahija nahiji tvrdu i čistu vjeru i riječ od poštenja dadosmo»;

na koju god stranu udarila turska munja, svi će poteći u pomoć i svi se složno braniti;

ipak, bude li izdajnika, neka na njega padne vječno prokletstvo, neka je «odgovornik za sva zla» i neka «krv naša pane na njega i na njegovu decu»;

takav izdajnik biće za sve vjekove pod sramotom «kao krvnik svega našega naroda», a ovo pismo neka bude svjedok za buduće naraštaje i neka im kaže kakav je zavjet položen prije boja.

Nad ovom se porukom svi zakleše i cjelivaše krst i jevandjelje, pa se redom potpisaše, a ko ne znade pisati nacrtu krst svojom rukom.

U svaku nahiju šalje se po jedno ovakvo pismo, koje narod naziva «stega», a jedno će se čuvati u manastiru, među gramatama i hrisovuljama, kao svjedočanstvo za svakoga i za sva vremena.

Rasuše se glasvari na sve strane; ode glas i poruka po svim nahijama i selima. I, na radost vladčinu, diže se sve što pušku i nož može nositi – stadoše se sakupljati oko barjaka. Jedan za drugim, stizali su vladici glasovi da je narod ustao listom i da je ista želja i ista misao združila sve: odbraniti se složno, kao jedan čovjek. Kad se sabraše ti glasovi, vladika ih sve skupi u sebe, kao najdražu vrijednost. I kad bi se makar za tren osamio, mislio je: za slogu crnogorsku učinio je ponešto i on, ovaj samotnjak cetinjski, ali je još mnogo više učinio Bušatlija. Eto, pred njegovom najezdom zbili su se Crnogorci u jedno kolo, složno kako odavno bilo nije.

Zbaci sa sebe mantiju i odjenu se kao ratnik – uze oružje i uzjaha konja. I povede sa sobom đakona Aleksija, ličnoga sekretara. Neka mu bude vazda uz skut, neka svojim očima vidi boj i o njemu zapiše koju riječ za potomstvo.

Krajem juna krenu vojsku, koja je uz put naglo rasla. Činilo mu se: sa katunskoga izvora razigrao se potok prema zetskim nizinama, pa mu sa svih strana pritiču svježe bujice, te potok narasta, razliva se i valovi mu se pjenušaju.

Tako su putovali hitajući da dočekaju Bušatliju prije no što dublje zagazi u crnogorske krajeve.

U sparno julsko predvečerje nađoše se sučelice s pašinom vojskom, blizu grada Spuža, na lijevoj obali Zete.

Stari protopop Rako gleda momke kako se za boj pripravlja. «Koliko će ih sutra ostati na travi pokraj Zete?» Crveni kapci mu se zavodniše. I, od jada, poručuje Mahmut-paši, iako zna da za njegovu poruku niko mariti

neće: neka se sutra sudare sto hodža i sto popova, a ostala vojska nek se u miru razide!

Vladika se ispe na jedan ćuvik da osmotri turske položaje. Vidio je kako se niz Spušku glavicu vijuga debeli zid utvrđenja, na čijim su laktovima isturene kule. A nedaleko od toga tvrdog grada, na kupastom uzvišenju, na Visočici, prostro se glavni turski logor. Biće da je tamo i sam Bušatlija – sigurno srče kafu i vuče dimove iz čibuka, a oko njega su doglavnici i svima se dime čalme od mirisnog skadarskog duvana. Dogovaraju se, misle i zборе o zlu crnogorskom i možda se nadaju da će sutra vladiku posjeći ili živa uhvatiti.

Gleda niz sebe. Pa on više i nije vladika. Sad je vojskovođa i odjećom i djelom. Jer šta je vladika no čovjek koji se brine o dušama ljudskim, koji krst nosi i o dobru i miru propovijeda i upućuje k nebu molitve svoje i svojih vjernika.

«Pa, ko sam zapravo ja? I šta sam? Jesam li sada ljudski ili božji? Je li moja ruka sveta, krstonosna ili sam osuđen da sutra uzmahnem jataganom i prolijem krv? Eno se tamo od Spuža do Visočice pružila aždaja mnogoglava – niko je nije zvao na ove strane, došla je sama i već bljuje oganj prema utihnulim i gotovo pustim nahijama, ukrivenim tamo među brdima, gdje je samo nejač ostala... Još dok bijah mali, vjenča me stric s crnom mantijom, ali Bušatlija mi evo uzima krst iz ruke i stavlja u nju mač. I ja više ne razabiram što je koje – krst i mač slivaju mi se ujedno. A možda je moje sveto znamenje i dosad bilo sačinjeno od dva mača ukrštena. I možda ja nikad nijesam ni bio pravi vladika i sluga božji, nevolje mi to nikad ne dadoše. Pa ni sad nijesam vladika, no Petar Markov s Njeguša... A našto mi sve to? Oturi od sebe otrovne misli – sutra ti valja služiti krvavo jektenije pokraj Zete i Mrtvice, preko

Martinića i podno Visočice. Šta ko trgne od nas dvojice, Karamahmute!»

I već ne misli o anđelima i nebeskim dverima. Kuje plan za sutrašnju bitku, za prvu veliku bitku koja mu igra pred očima. Lukav je Bušatlija, a ipak ga valja nadmudriti. Silan je Bušatlija, za njim je oko trideset pet hiljada vojnika, a u Petra ih nema ni deset hiljada. Nije druge, valja se vješto uhvatiti u koštac s Turcima, valja ih poraziti i odbiti daleko, i to, ako se može, sa što manje žrtava crnogorskih.

Tako Petar snuje u Slatini. I dijeli vojsku na četiri korpusa. Prvim i drugim zapovijeda on, a trećim i četvrtim guvernadur. Pred mrak zove k sebi glavare iz Pipera i Bjelopavlića.

Jeste li sklonili podalje žene i decu?

Jesmo, čestiti vladiko. Eno ih tamo, rasijali smo ih uz visoke strane, pri planinama.

Petar Markov ustaje i govori tiho:

A sad me čujte, braćo. Negdje o ponoći odvojte dvije hiljade junaka, ali tako da Turci ne osjete, pa zadite s njima tamo iza Spuža, od istoka i juga. Na vašim položajima nek ostane nešto malo vojske i neka Turci čuju njihovu graju i neka misle da se nikud nijeste kretali. U samu jutarnju zraku udarićemo pravo na Martiniće. Vi se pritajite dok ne vidite da se Turci pomiču nazad, a onda kidišite kao vukovi, kao što ste naučili! Desi li se da paša suzbije nas, isto mu udrite u pleća, zbunite ga.

Pade mlaka noć bez ognjeva. Umorne vojske počinnule, samo se straže prokradaju i šire zjenice iza grmlja ili kamena, i oko tihe zetske vode, koja se bešumno, gotovo mrtvo vijuga dolinom.

Petar zadugo obilazi grupe vojnika, razgovara s njima, šalji se i sokoli ih i moli da se dobro odmire od duga puta,

a on sam tek kasno malo počinu i zadrijema pod drvetom – šator je bio razapet više da ga Turci vide.

U samu zoru planu povik i puška.

Petrovi ratnici, koji su se po zemlji, kroz travu, kukuruze i šipražje privukli sasvim blizu Turcima, graknuše i kidisaše na iznenađenu pašinu vojsku. Turci se, izgleda, nijesu nadali napadu, ili ne bar u to doba. I kao da su računali na druga crnogorska lukavstva – pomišljali su da će izmicati pred mnogo jačom silom i pokušati da nama-me Turke među brda. Laki jataganaši uskakali su među Turke i uz neopisivu vrisku sjekli i gazili sve pred sobom. Sam Petar, sa golim jataganom u ruci, bio je među prvima i mahao je oko sebe i vidio stravljenе oči agarjanske, razjapljenа usta bez daha i glasa, i vidio pometnju i bježanje, i kao da nije ni osjetio ni prvu ni drugu lakšu ranu – ljuće su ga pekli znoj i nesanica u očima ili kad bi uočio kako Crnogorac u zagonu posrće i pada čelom, a njegova ga braća preskaču i jurišaju naprijed. I osjeti Petar kako se razlamaju turski položaji, kako se osipa vojska i uzmiče ili skače u Zetu, pa tek onda začu još jedan talas povika čak tamo iza turskih leđa – to su oni njegovi skriveni junaci. Njihov juriš konačno razbija Turke. To više nije vojska, već bezglava rulja, koja baca oružje i nasrće na rijeku i preskače mede i gazi njive i pokušava da se sakrije bilo gdje – u slami, sijenu, žbunu. Eno, jednoga nalaze kako se pri ruševini zaziđuje pločama. Onaj drugi uletio u kokošarnik, a iz jednoga oka mu curi krv. I tako se satima halače, siječe i rve.

Tada se turskom vojskom pronese glas da je Mahmut-paša teško ranjen. Glas je bio istinit. Iz pašinih ogromnih grudi tekla je mrka krv. Unijeli su ga najprije u Spuž. A kad se glavni vojske probi prema Podgorici, nad njenom bujicom njihala su se nosila sa Mahmut-pašom, koji

se borio s bolom i stiskao zube da ne jekne, a nebo mu je na mahove postajalo crno.

Negdje po podne bile su previjene i one dvije Petrove rane. On smokvinim listom obrisa krv sa jatagana, pa sazva glavare i naredi da se prebroje mrtvi i ranjeni iz obje vojske i da se sabere plijen i da se ranjenima zablaze muke.

Dok se sunce navijalo k zapadu, koračao je Petar Markov lagano uz Visočicu. Tijelo mu se treslo kao u groznici. Je li to zbog pobjede ili ga mori jeza od svoje i tuđe krvi koja se sušila po odjeći i oružju. U prvi mah je okretao oči da ne gleda leševe i želio da se nađe što dalje od jauka ranjeničkih. Za njim vode bijela konja i vojnici skidaju kape kad on prolazi. I čini mu se da je namah postao nekako gord i tvrd i zao – sad bi ne trepnuvši naredio da se spali i satire sve što je tursko, sad on ima u šaci nekakvu moć koja mu je naglo sletjela na dlan – to je ptica krvava kljuna, sa očima koje sijevaju. On širi prste, neka prhne, neka se izgubi ona zlokljuna ptica. Zatim teškim pokretom protare čelo i oči, pa odahne i kori sebe i klekne pored ranjenika, pa kaže:

Srećne ti rane.

Sad vladika izdalje, slobodnije gleda mrtve po razbojištu. Pa se prisjeća događaja otprije nekoliko godina. Bjehu se Brđani zakrvili s obližnjim Turcima, te im u jednom sudaru ugrabe nekoliko glava. Uzbune se Turci, sazivaju vojsku – hoće da se osvete. Te Brđani brže pozovi vladiku. On se uputi k njima s nešto vojske, koliko je mogao na brzu ruku prikupiti. Saberu se glavari i narod i stanu vijećati: šta da se radi? Da li se miriti s neprijateljem ili ga opet na nož dočekati? Uto se javi jedan Njeguš iz Dugoga Dola, koji se rado s vladikom rođakao, pa će reći: «Ja mnim, ljudi i braćo, najbolje je da s Turcima mir uglavimo.

Valja im platiti dužnu krv, makar skupljali pare po svoj Crnoj Gori i Brdima!» Vladika na to ništa ne odgovori. Bi riješeno drukčije: da se Turci ne izazivaju niti da im se nudi naknada; ako napadaju, valja se braniti...

Sad se vladika osmjehuje. Ne može da se uzdrži, već glasno pita sakupljene Crnogorce:

A gdje mi je onaj rođak iz Dugoga Dola da nas nauči kako ćemo ovu današnju krv namiriti Turcima?!

Zaori se smijeh, a potom veselje i pobjedničko klicanje.

Donesoše i baciše pred Petrove noge osamnaest turskih barjaka i među njima poznadoše tri alaj-barjaka. I kazaše da se ne zna broja zaplijenjenom oružju, da ima dosta praha, olova, odjeće, hrane.

Vladika zove đakona Aleksija:

Dodaj mi onaj krst, ti crnokosi!

I uzima krst i poziva glavare i vojsku da svi kleknu, a on i đakon tiho miču usnama i izgovaraju zahvalnost nebu.

Onda kaže:

Pošto ste zadobili toliko praha i olova, neka vojska po tri puta opali uvis u čast ove pobjede!

I triput još grunu oko Visočice i triput se stresošije nije me zidine Spuža i odjeknuše gorovite strane Crnaca.

Reče: nek se vojska veseli, nek se jednom svi najedu i napiju, ali straže neka ostanu daleko isturene, mada je Bušatlija ove večeri sigurno u bunilu.

Glas o pobjedi puče nadaleko i brda se okitiše radosnim povicima. Vojska se vraćala u redovima, s pjesmom, sretana dobrodošlicom i bocama rakije gotovo na svakom koraku.

Tek poslije tri dana minušje Belveder. Tu ih Petar Markov zaustavi i naredi da se načini jedan svečani poredak i da se tako krene k manastiru cetinjskom.

Bilo je negdje po podne – duge sjenke brda i drveća prostrle se poljem. A narod se slegao oko manastira: žene, djeca i starci i poneki kaluđer i pridošlica. Radost i strijepnja talasaju zbijenu gomilu, ponajviše crnu od ženske korote.

Zaviču djeca:

Eto ih! Idu!

I sve se podiže na prste i gledaju što nikad dotle ne vidješe.

Naprijed stupaju pješke deset biranih Crnogoraca, vojvode i starješine, i svaki nosi u ruci po jedan zarobljeni turski barjak. Te iste barjake gledala je ova sirotinja kad je Bušatlija pokrio ovo polje vojskom i spalio manastir, a trag njegovih barjaka ostao je u očima onih koji su hitali u zbjegove i s brda gledali tursku vojsku. Sad su ti barjaci samo šarene krpe, nose ih domaće brkajlije. Oni stupaju polako, dostojanstveno, trude se da idu u korak, pa se ponekad zbrkaju i oštro pogledaju ili munu jedan drugoga u slabinu.

Za barjacima dva duga reda konjanika – osamdeset crnogorskih glavara njihaju se uspravljeni nad probranim konjima, otimarenim i zakićenim grančicama nara. Narod se trudi da među njima prepozna one svoje. I prvi put u ovoj gomili tinja neko nejasno osjećanje: pred njima se rađa i stvara nešto novo i neznano, neki red i poredak. Ne istrčava se nijedan glavar ni junak, no svi redom izviru putem između dvije stijene, izviru i kreću se kao po koncu. I gomila osjeća: to je već jedna sila koja hoće da ima svoj lik, koja je porazila Mahmuta, ali će sada tražiti i među ovim brdima nekakav red i pokornost.

Zaori se klicanje. Starci dižu uvis kape i štapove. Na bijelom konju jaše vladika – Petar Markov – i na njemu se blista vojnička odjeća i oružje. On se primiče narodu, a pogled mu luta ponad svih glava.

Najednom isuka mač i podiže ga desnom rukom, a u lijevoj ruci držao je krst. Osjećali su: mač je ovaj prijatnija svakom osvajaču, a krst je zato da ih blagoslovi, sve njih – i nejač i ratnike i starješine.

Iza Petra gazi osam pješaka – nad njima se opustilo još osam šarenih turskih barjaka.

I opet dva reda glavari na konjima - tu ih je četrdeset.

Eto na konju guvernadura Radonjića. U desnici mu je isukani mač, a oči mu ponosno sijaju.

Za njima ide pet stotina biranih ratnika. Puške im ukoso o ramena oslonjene. Za pojasom male puške, jata-gani i toboci za prah i olovo. A struke resače biju ih po plećima. Iza njih je još mnogo vojske i naroda koji im se uz put pridružio da podijeli radost pobjede ili da se raspita za svoga i da sazna ko je ranjen a ko poginuo.

Čelo povorke zaustavlja se ispred manastira – ostali pristižu malo brže i ređaju se okolo.

Iz manastira izlazi nekoliko sveštenika i kaluđera i blagosiljaju ratnike.

Teodosije Mrkojević izdvaja se od svih, dočekuje Petra i grli se s njim čim je sjahao.

Onda Teodosije stane na jedan kamen i izgovara pozdrav Petru i guvernaduru i cijeloj vojsci i čestita im pobjedu i želi tihi pokoj ginjenicima i moli se da brzo zacijeli svačija rana.

U manastiru je zatim odjekivala duboka popijevka popova i spomenuta su imena careva u Petrogradu i Beču.

A kad se vladika opet pojavi na manastirskom pragu, sada samo s krstom u ruci, gomila se ustalasa i prema Orlovom kršu prvo jeknu trostruki plotun, a zatim klicanje vladici pobjedniku i izbavitelju od pokore, koja je već bila pružila gubavu ruku prema crnogorskim domovima.